

Юридична природа

закону як джерела права

К. З. Мазурик

аспірант кафедри загальної теорії держави та права Львівського державного університету внутрішніх справ

Реалізація принципів сучасного правового суспільства, що визнає верховенство закону, обумовлює необхідність існування добре обґрунтованої концепції джерел права, яка визначає юридичну природу закону як джерела права. Для забезпечення верховенства закону, його винятковості і його ефективної дії необхідний високий рівень юридичної техніки, чіткість і якість мови законодавчих актів.

Ключові слова: закон, верховенство закону, юридична природа, джерело права, нормативно-правовий акт, юридична сила.

Реализация принципов современного правового общества, признающего верховенство закона, обуславливает необходимость существования хорошо обоснованной концепции источников права, которая определяет юридическую природу закона как источники права. Для обеспечения верховенства закона, его исключительности и его эффективного действия необходим высокий уровень юридической техники, четкость и качество языка законодательных актов.

Ключевые слова: закон, верховенство закона, юридическая природа, источник права, нормативно-правовой акт, юридическая сила.

Realization of principles of modern legal society, that acknowledges supremacy of law, stipulates the necessity of existence of well reasonable conception of sources of right, that determines legal nature of law as sources of right. For providing of supremacy of law, his exceptional nature and him effective action the high level of legal technique, clearness and quality of language of legislative acts, is needed.

Keywords: *law, supremacy of law, legal nature, source of right, normatively-legal act, legal force.*

У юридичній літературі існують наукові розробки проблеми місця закону серед нормативно-правових актів та визначення його юридичної природи, проте як з теоретичної, так і з практичної точок зору актуальність наступних досліджень у цій сфері зберігається.

Проблемі визначення юридичної природи закону та його місця серед джерел права завжди приділялась значна увага. Це питання було предметом досліджень багатьох учених. Є низка публікацій з розв'язання цієї проблеми, а саме таких науковців, як С. Ф. Кечек'ян, К. Аллен, С. С. Алексеев, А. Д. Градовський, М. Н. Марченко, О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко, В. Н. Хропанюк, Ю. А. Тихоміров та ін.

Мета статті з'ясувати та охарактеризувати юридичну природу феноменів закону, який завжди був та залишається основним джерелом права в Україні. Це пов'язано насамперед з безумовною орієнтацією національної правової системи на критерії облаштування в межах стандартів романо-германської правової сім'ї, що склалася історично, а також з її природним тяжінням до цієї сім'ї правових систем, обумовленим актуальною перспективою

європейської інтеграції України, яка, проте, не заперечує доцільності творчого використання позитивного правового досвіду функціонування та розвитку багатьох інших країн.

Поняття джерел права, без сумніву, багатозначне. Професор С. Ф. Кечек'ян відзначав, що воно «належить до числа найнезрозуміліших у теорії права. Не тільки нема загальновизнаного визначення цього поняття, але навіть спірним є саме значення, у якому вживається термін «джерело права». Адже «джерело права» – це не більше, ніж образ, який швидше повинен допомогти розумінню, аніж дати розуміння того, що позначається цим визначенням» [1, с. 3].

Цю думку було висловлено півстоліття тому, проте вважаємо, що вона є актуальною і сьогодні, оскільки під джерелами права розуміють і матеріальні умови життя суспільства (джерело права в матеріальному значенні), і підстави юридичної обов'язковості норми (джерело права у формальному, юридичному значенні), і матеріали, за допомогою яких ми пізнаємо право (джерело пізнання права).

Існують думки, що у вітчизняній юридичній науці відсутнє загальноприйняте, усіма схвалюване й узгоджене поняття джерела права. Зазвичай обмежуються визнанням того, що юридичне джерело права є «щось, що стосується форми права». Під юридичним джерелом права розуміють форму виразу правила, яке вказує на якість правової норми; єдиний резервуар, у якому перебувають юридичні норми; форму встановлення і виразу правових норм тощо. При цьому одні автори мають на увазі нормотворчу діяльність держави, інші – результат цієї діяльності, а треті – те та інше, об'єднане загальним поняттям «зовнішня форма права» [1, с. 5].

Не всі вчені-юристи протиставляють «діяльність» і результат. Англійський науковець К. Аллен визначає джерело права як діяльність, за допомогою якої норми поведінки набувають характеру права, стаючи об'єктивно визначеними, постійними і передусім обов'язковими, тим самим не протиставляючи «діяльність» і результат [2, с. 329-345]. Такої самої точки зору дотримується і С. С. Алексєєв: «Акт правотворчості, що об'єктивується в документальному вигляді, – відзначає він, – є юридичним джерелом відповідних юридичних норм і одночасно формою їх юридичного офіційного буття, існування» [3, с. 74].

Своєрідну точку зору висловлює Г. В. Швеков, розуміючи під зовнішньою формою права «не тільки офіційні форми виразу права, але й усе те, в чому проявляє себе право зовні як явище» [4, с. 62]. І. М. Овраченко вважає, що форма права – це спосіб виразу міри охоронюваного державою права. Будучи формою життя і мірою охоронюваного державою права, закони наділяють правові норми, що сформувався в суспільстві, формальною визначеністю і загальністю – незалежно від того, наскільки вирішальним був вплив державного регулювання [5, с. 9].

Сьогодні право розглядають як загальнолюдську цінність, і тому ми вважаємо, що саме в джерелі права – формі, як правило, нейтральної за своїм соціально-класовим змістом, – перш за все проявляються загальносоціальні риси права.

Право – неодмінний елемент культури, тому при дослідженні правових систем (а також джерел права) необхідно враховувати панівні в суспільстві етичні і філософські погляди, світоглядні концепції тощо. Тому доцільно розрізняти епохи традиційно-релігійного і світського (тобто державного) праворозу-

міння. Такий підхід дає змогу показати прямий зв'язок і взаємообумовленість розвитку праворозуміння і форми виразу права.

Що стосується країн Сходу й Африки, що розвиваються, то тут обидві форми праворозуміння часто співіснують в рамках одних і тих самих правових систем аж до нашого часу. У Європі ж відхід від релігійного праворозуміння спостерігався ще в XVII ст. Тому поняття юридичного джерела права, яке склалося в європейській (і близькій до неї вітчизняній) правовій системі, припускаючи тісний зв'язок правової норми з державою, не може беззастережно використовуватися в усіх без винятку правових системах. Вважаємо за необхідне дотримуватися різнорівневого розуміння джерела права.

З огляду на таку диференціацію і виходячи з того, що право відрізняється від інших соціальних регуляторів своїм загальнообов'язковим характером, можна стверджувати, що джерелом правових норм є те, що додає йому загальнообов'язковості. У такому випадку під джерелом права слід розуміти обумовлений характером праворозуміння даного суспільства спосіб визнання соціальних норм як обов'язкових [6, с. 39].

У вітчизняній юридичній літературі проблема джерела права у певних роботах досліджується в нерозривному зв'язку з проблемою правотворчої діяльності держави, яка створює або санкціонує правило поведінки і тим самим надає такому правилу якість правової норми. У науці загальної теорії держави і права набув поширення термін «нормативні акти держави», який застосовується до джерел права, що існують в державі. З цієї точки зору розрізняють низку різних видів джерел права: закон, нормативні акти органів

державного управління, звичай, судова практика і судовий прецедент, юридична наука, нормативні акти громадських організацій, нормативні акти приватних організацій, договір.

Проте хотілося б відзначити, що в правовій системі України основним джерелом права є нормативно-правові акти, оскільки вони служать підставою виникнення інших актів. Більше того, інші акти можна визнати легітимними тільки в тому випадку, якщо вони видані на підставі для виконання і у відповідності до чинних нормативно-правових актів.

В інших правових системах (наприклад, загального англо-американського права, скандинавського права тощо), окрім нормативно-правових актів, визнаються й інші джерела, наприклад судова практика і судовий прецедент. До переваг правової системи, джерелом якої є тільки нормативно-правові акти, ми відносимо: певну стабільність суспільних відносин, які базуються на законі; істотне обмеження можливого свавілля, оскільки достатньо складна процедура видання закону унеможливує зловживання. Крім цього, принцип верховенства Основного Закону вимагає, щоб усі інші нормативно-правові акти та інші акти йому обов'язково відповідали.

Право є багатоаспектним феноменом, що складається з комплексу взаємопов'язаних елементів. Як найважливіший прояв права формою його життєдіяльності виступають нормативні акти. Юридична наука розглядає їх як джерела права, кожне з яких в концентрованому вигляді втілює в собі всі властиві праву риси, до того ж у специфічній нормативно-структурній формі.

Основним і переважаючим нормативно-правовим актом є закон. В. Н. Хропанюк визначає його як «нормативно-

правовий акт, що приймається найвищим представницьким органом держави в особливому законодавчому порядку, володіє вищою юридичною силою і регулює найважливіші суспільні відносини з точки зору інтересів і потреб населення країни» [7, с. 175].

До особливостей закону як різновиду нормативно-правових актів відносять його первинність, вищу юридичну силу і особливий порядок прийняття. З цього можна виокремити такі вимоги до законів:

- вони повинні регулювати справді корінні питання;
- закони повинні бути досконалими за формою і змістом;
- їх дотримання має бути беззаперечним.

Загальну думку про закон як про визначальний нормативно-правовий акт підтримує і професор Ю. А. Тихомиров: «Можна визначити закон як нормативно-правовий акт, що містить в юридичній формі характеристику закономірностей суспільного розвитку і регулює найважливіші суспільні відносини (основи суспільного устрою і політики, права, свободи й обов'язки громадян, принципи організації держави та інших соціальних інститутів, регулювання основних сфер суспільного життя – політичного, економічного та ін.), який безпосередньо виражає волю народу, прийнятий в установленому порядку найвищим органом державної влади або шляхом референдуму, який володіє вищою юридичною силою» [8, с. 57].

Конструктивну думку щодо визначення закону висловив і професор С. С. Алексеев, вважаючи, що однією з вимог до закону повинна бути вимога винятковості, яка впливає з того, що законів належить провідна роль серед соціальних регуляторів, тому його

дія має пріоритет. «Вимога винятковості – значніша і вагоміша, ніж вимога простого верховенства закону (останнє є одним з проявів винятковості)». Більше того, рівень і міра прояву винятковості закону визначається науковцем як один з найнадійніших показників законності в суспільстві, демократизму соціального устрою [3, с. 174].

О. В. Зайчук та Н. М. Оніщенко трактують закон як «нормативний акт, що містить в юридичній формі характеристику закономірностей суспільного розвитку та регулює найважливіші суспільні відносини, безпосередньо виражає волю народу, приймається у встановленому порядку вищим органом державної влади або шляхом референдуму, володіє вищою юридичною силою» [9, с. 345].

І. Є. Словська, спираючись на численні дефініції, проаналізовані нею, виокремлює такі ознаки закону:

1. Суб'єктом прийняття закону є представницький орган влади – парламент або безпосередньо народ у разі реалізації його права на законотворчість на референдумі.

2. Нормативність і формальна визначеність закону. Нормативність є однією з основних властивостей права, оскільки останнє складається з норм – правил поведінки загального характеру, які регулюють важливі суспільні відносини [10, с. 160-161]. Визнаючи авторитет закону, державні органи, посадові особи, об'єднання громадян та пересічні громадяни координують свою діяльність згідно з правовими приписами. Шляхом багаторазової повторюваності виробляється стійка модель поведінки. Проте варто відзначити і зворотний процес. Бажані і необхідні суспільні відносини, що вкорінилися в діях і свідомості населення, у результаті багаторазового повторення набува-

ють правового характеру; пізніше відбувається державне санкціонування суспільної та державної практики (правозакріплення) з подальшим прийняттям державою в особі державних органів численних приписів з метою деталізації та конкретизації засад правового регулювання. Формальна визначеність як властивість закону означає похідні від волі держави чи визнані нею офіційно документальні способи вираження і закріплення норм права, надання їм юридичного, загальнообов'язкового значення [11, с. 76].

3. Вища юридична сила, тобто всі підзаконні акти повинні відповідати закону і не суперечити йому. Існує чітка система підпорядкованості правових актів, розташування яких залежить від статусу (місця) суб'єктів видання (органів державної влади) в структурі державного апарату. Ухвалення закону є безпосереднім імперативним виявленням волі державно-владного суб'єкта, наділеного відповідними повноваженнями на врегулювання суспільних відносин [9, с. 344-345].

4. Предметом правового регулювання виступають найважливіші суспільні відносини – основи суспільного ладу і політики, основні права, свободи й обов'язки громадян, принципи організації держави та інших соціальних інститутів, регулювання основних сфер життя суспільства – політичної, економічної та ін. [8, с. 26].

5. Прийняття закону здійснюється згідно з чітко визначеною процедурою – нормативно встановленим порядком створення законів, що складається зі стадій та дій з підготовки, обговорення та прийняття законів [12, с. 57].

6. Неможливість скасування чи зміни закону іншим органом державної влади, окрім органу, який його прийняв, тобто Верховної Ради України чи народу. Кон-

ституційний Суд України може прийняти рішення щодо неконституційності законів повністю чи в їх окремих частинах унаслідок: невідповідності Конституції України; порушення встановленої Конституцією України процедури їх розгляду, ухвалення або набрання чинності; перевищення конституційних повноважень при їх прийнятті. У таких випадках закони втрачають чинність з дня прийняття органом конституційного контролю рішення про їх неконституційність (ст. 15, ч. 2 ст. 73 Закону України «Про Конституційний Суд України») [13].

7. Підписані Президентом України закони публікуються в газеті «Голос України» та Відомостях Верховної Ради України. Публікація законів у цих друкованих засобах масової інформації вважається офіційною (ч. 1 ст. 139 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України») [14].

Погоджуємось із думкою І. Є. Словської, яка серед головних ознак закону виокремлює такі: родова категорія – «нормативно-правовий акт»; суб'єкт прийняття – вищий представницький орган державної влади або народ на референдумі; предмет правового регулювання – найбільш цінні для суспільства і держави відносини; вища юридична сила стосовно інших правових актів, які є підзаконними; наявність певної структури і реквізитів; може бути змінений тільки законом та перевірений на відповідність Основному Закону лише Конституційним Судом України [15, с. 7].

Разом з тим закон має свої різновиди. У вітчизняній доктрині існують різні критерії їх класифікації. Так, наприклад, за юридичною силою розрізняють конституційні і звичайні; за галузями законодавства – кримінальні, адміністративні, цивільні та ін.; за об'ємом і харак-

тером дії – загальні, обмеженої і виняткової дії тощо.

Загалом поняттям «закон» можна охопити такі види актів вищої юридичної сили, що діють на території України: Конституція України, закони України про внесення змін до Основного Закону України, конституційні закони, закони, прийняті на референдумах, кодекси України, закони України.

Європейська доктрина припускає формальне закріплення верховенства закону в системі джерел права і наявність політико-правових гарантій верховенства закону (розподіл державної влади на певні галузі (види), незалежність суду, конституційний контроль), а також і певних неправових умов (певний рівень матеріального добробуту, поінформованість суспільства, цивілізований характер відносин між соціальними групами (прошарками).

Отже, у зв'язку з тим, що реалізація принципів правового суспільства, яке визнає верховенство закону, обумовлює необхідність існування концепції джерел права, зберігається необхідність досліджень у цій сфері, попри існування наукових розробок цієї проблеми. Юридичне джерело права – це форма виразу правила, яке вказує на якість правової норми, це форма встановлення і виразу правових норм. У правовій системі України основним джерелом права є нормативно-правові акти, оскільки вони служать підставою для виникнення інших актів.

Ми дійшли висновку, що одним з пріоритетних джерел права є закон, який має свої ознаки. А для забезпечення верховенства закону, його винятковості і його ефективної дії необхідний високий рівень юридичної техніки, чіткість і якість мови законодавчих актів, що унеможливають будь-які протиріччя, неоднозначності.

Список використаної літератури

1. Кечекьян С. Ф. О понятии источника права / С. Ф. Кечекьян // Ученые записки МГУ. Вып. 116. – Кн. 2. – М., 1946. – С. 3-25.
2. Allen C. K. Precedent and Logic // The Law Quarterly Review. – 1925. – Vol. XLI. – №163. – P. 329-345.
3. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – Харьков: БЕК, 1994. – 264 с.
4. Швеков Г. В., Тиле А. А. Вступление в силу нормативных актов / Г. В. Швеков, А. А. Тиле // Учеб. пособ. – М.: ВЮЗИ, 1981. – С. 78.
5. Овраченко І. М. Закони у системі джерел (форм) права та їх класифікація: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Харків, 2004. – 18 с.
6. Зивс С. Л. Источники права / С. Л. Зивс. – М.: Наука, 1981. – 239 с.
7. Хропанюк В. Н. Теория государства и права / В. Н. Хропанюк; под ред. В. Г. Стрекозова. – М., 1997. – 675 с.
8. Тихомиров Ю. А. Теория закона / Ю. А. Тихомиров. – М.: Наука, 1982. – 257 с.
9. Теорія держави і права. Академічний курс: підруч. / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
10. Лазарев В. В., Липень С. В. Теория государства и права / В. В. Лазарев, С. В. Липень // Учеб. для вузов. – М.: Спарк, 2000. – 511 с.
11. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М.: Статут, 1999. – 712 с.
12. Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах. Т. 1. / Под ред. М. Н. Марченко. – М.: ЗЕРЦАЛО. 1998. – 416 с.
13. Закон України «Про Конституційний Суд України» від 16.10.1996 р.: за станом на 05.02.2011 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
14. Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р.: за станом на 05.02.2011 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
15. Словська І. Є. Поняття та ознаки закону // Держава і право. – К., 2011. – Вип. № 52. – С. 3-8.